

Abb. 2: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle: A – Ostansicht, Zustand vor der Rekonstruktion, 2020; B – Ansicht von Nordosten in der Richtung zur Gemeinde Švařec hin, 1980er Jahre (Archiv des Autors); C – Westansicht, Zustand vor der Rekonstruktion, 2020; D – Nordostansicht, Zustand vor der Rekonstruktion, 2020 (Fotos A, C, D – M. Dlouhý).

Abb. 3: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle: A westliche Ansicht vom Hügel Orelský kopec zu, Pfeil zeigt die Lage der Kapelle, 1950er Jahre (Archiv des Autors); B – Ansicht von Nordwesten, Mitte des 20. Jahrhunderts (NPÚ, ÚOP [Nationalinstitut für Denkmalpflege, Facharbeitsstätte] in Telč, Archiv); C – Ansicht von Süden (NPÚ, ÚOP in Brno, Archiv, Foto V. Dufka, 1948); D – Kapelleninneres, Blick von Südwesten (NPÚ, ÚOP in Brno, Archiv, 1946).

Abb. 4: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle, Ostseite, östliche Ansicht mit vier freigelegten Fensteröffnungen (alle Fotos des Autors, 2022, falls nicht anders angegeben).

Abb. 5: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle, zum Teil freigelegte Nische des axialen Ostfensterchens mit deutlicher hölzerner Ausfüllung (Foto V. Pavelka, 2022).

Abb. 6: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle, Südseite, südöstliche Ansicht mit freigelegten Laibungen der drei Fenster der Kapelle.

Abb. 7: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle, Südmauer, östlicher Teil, Ansicht von Norden. Links Reste vom vorbarocken Verputz, rechts schräge technologische Fuge der Einteilung der Maurer-Saisonarbeit. Rechts eine nachträglich ausgehauene Nische.

Abb. 8: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle, östliche Wand, Fragmente der Ausmalung.

Abb. 9: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle, Dachraum, Innenseite des Westgiebels, Ansicht von Nordosten. Deutlicher Giebelverputz im Ausmaß der ersten und zweiten Bauetappe.

Abb. 10: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle, Dachraum, Ostgiebel, inneres Mauerhaupt mit ersichtlich gemachten ursprünglichen, am ehesten Pfettenlagern, Ansicht von Westen. Deutliche drei Bauphasen des Giebels (Foto V. Pavelka, 2022).

Abb. 11: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle, Abbildung der Kapelle von F. Richter, gegen 1820 (Mährische Galerie, Brno).

Abb. 12: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle: A – Grundriss in der Türhöhe; B – Grundriss in der Fensterhöhe; C – Längsschnitt (Pfeil zeigt die ursprüngliche Umfassungsmauerwerkshöhe); D – Querschnitt. Erklärungen: 1 – romanisch-gotisches Mauerwerk; 2 – Hochgotik; 3 – Barock; 4 – Konstruktionen des 19. Jahrhunderts; 5 – Konstruktionen des 20. Jahrhunderts; 6 – Gelände (Aufnahme des Autors, Zeichnung J. Štětina, Farbenunterscheidung M. Lanc).

Abb. 13: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle. Dokumentierung des jüngst festgestellten Befunds, 2022: A – östliche Außenwand mit teilweise erhaltener Barockausschmückung (braun ersichtlich gemacht); gelb – freigelegtes Mauerwerk der ersten Phase der Kapelle; dunkelviolet – Holzmaßwerk des axialen Fensters; hellviolett – Vermauerungen der romanischen Fenster und das Spitzbogenfenster; hellblau – frühbarocke Vermauerung des Spitzbogenfensters; B – Westwand, Ansicht: dunkelrote Linie – Lage der älteren Phase vom westlichen Zubau (Strichlinie – vorausgesetzter, Volllinie – belegter Verlauf); gelb – Teil der bestehenden Vorhalle aus der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts; grün – Umfassungsmauer der Vorhalle, wohl aus dem 19. Jahrhundert. Im Obergeschoss der bestehende Eingang zur Empore, gegen 1770, der das große Rundfenster aus der ersten Entwicklungsphase der Kapelle beeinträchtigt hat. C – Südwand der Kapelle: dunkelgrau – vorhandene Barockfenster; hellgrau – abgebautes Mauerwerk unter der ursprünglichen Mauerkrone (Südmauer); gelb – freigelegtes Mauerwerk der ersten Bauphase; hellblau – Frühbarockvermauerungen von ursprünglichen Fenstern und das Gewände vom Südportal. Pfeil zeigt die ursprüngliche Mauerkronenhöhe (Aufnahme des Autors, Zeichnung J. Štětina).

Abb. 14: Švařec, Dreifaltigkeitskapelle. Zeichnerische Rekonstruktion der ursprünglichen Gestalt, Ansicht von Südosten (Zeichnung J. Štětina).

(Übersetzung J. Noll)

DODATKY K SOUPISU POZDNĚ GOTICKÝCH BOŽÍCH MUK NA JIŽNÍ MORAVĚ

ZDENĚK VÁCHA

Additional Information to the Late Gothic Wayside Shrines in South Moravia

A considerable amount of wayside shrines have survived in the South Moravian countryside, characterising the local area between the Late Middle Ages and early modern times. Regarding typology and the frequently used stone for the shrines, South Moravia and especially the Znojmo Region formed a single cultural area with Lower Austria in that period of time, which to some extent also applies to the neighbouring Moravian regions. The number of identified examples of this type of small architecture continuously increases, though some are just new findings based on historical photographs of perished structures. The selected examples of these small-sized structures (Hostěradice, Olbramovice, Valtice, Jaroslavice, Modřice), including the yet unpublished ones, are subjected to typological and morphology analyses and comparisons, and attempts to identify their workshop relations are conducted. Furthermore, the recognised modern history of these structures is monitored.

Key words: wayside shrines – Late Gothic – South Moravia – Lower Austria – small architecture – Hostěradice – Olbramovice – Valtice – Jaroslavice – Modřice

Jedním z charakteristických prvků jihomoravské krajiny byla v průběhu pozdního středověku a raného novověku boží muka, jejichž příklady se zde dodnes zachovaly v poměrně značném počtu. Co do typologie i převážně použitého kamene božích muk jde v případě jižní Moravy a zvláště Znojemska v daném období o jednu kulturní oblast s Dolními Rakousky, což v podobné míře platí i pro další přilehlé moravské regiony. Počet identifikovaných reprezentantů tohoto typu drobné architektury přitom stále narůstá, byť někdy jde jen o nová zjištění na základě historických fotografií zaniklých památek. Na základě vybraných příkladů této drobné architektury (Hostěradice, Olbramovice, Valtice, Jaroslavice, Modřice) včetně těch doposud nepublikovaných jsou prováděny jejich typologické a tvaroslovné analýzy spolu s komparací a zároveň částečně činěny pokusy o určení jejich dílenských vazeb. Současně je sledována i známá novodobá historie těchto památek.

Klíčová slova: boží muka – pozdní gotika – jižní Morava – Dolní Rakousko – drobná architektura – Hostěradice – Olbramovice – Valtice – Jaroslavice – Modřice

<https://doi.org/10.56112/pp.2023.1.05>

ÚVOD*

Jedním z charakteristických prvků jihomoravské krajiny byla v průběhu pozdního středověku a raného novověku boží muka, jejichž příklady se zde dodnes zachovaly v poměrně značném počtu. Boží muka obsahující figurální složku jsou zároveň potenciálně podstatným zdrojem informací o kamenosochařské produkci regionu ve vazbě na dílny větších sakrálních objektů; jejich hlubší poznání by tedy mohlo přispět k ozřejmění vazeb mezi jednotlivými stavebními podniky a jejich hlavními protagonisty. Již samotná analýza tvarosloví, tedy morfologický rozbor jejich

architektury, dovoluje do určité míry, u vědomí torzálnosti dochovaného fondu, uvažovat o vývojových liniích pozdně gotické architektury na jižní Moravě spolu s vazbami na sousední teritoria. Vzhledem k úplné absenci písemných pramenů takto jde, přirozeně, o pokračování stěžejního směru bádání.

Co do typologie děl i převážně použitého kamene božích muk jde v případě jižní Moravy a zvláště Znojemska v daném období o jednu kulturní oblast s Dolními Rakousy, což v podobné míře platí i pro další přilehlé moravské regiony. Počet identifikovaných reprezentantů tohoto typu drobné architektury přitom stále narůstá, byť někdy jde o nová zjištění jen na základě historických fotografií zaniklých památek.

HOSTĚRADICE

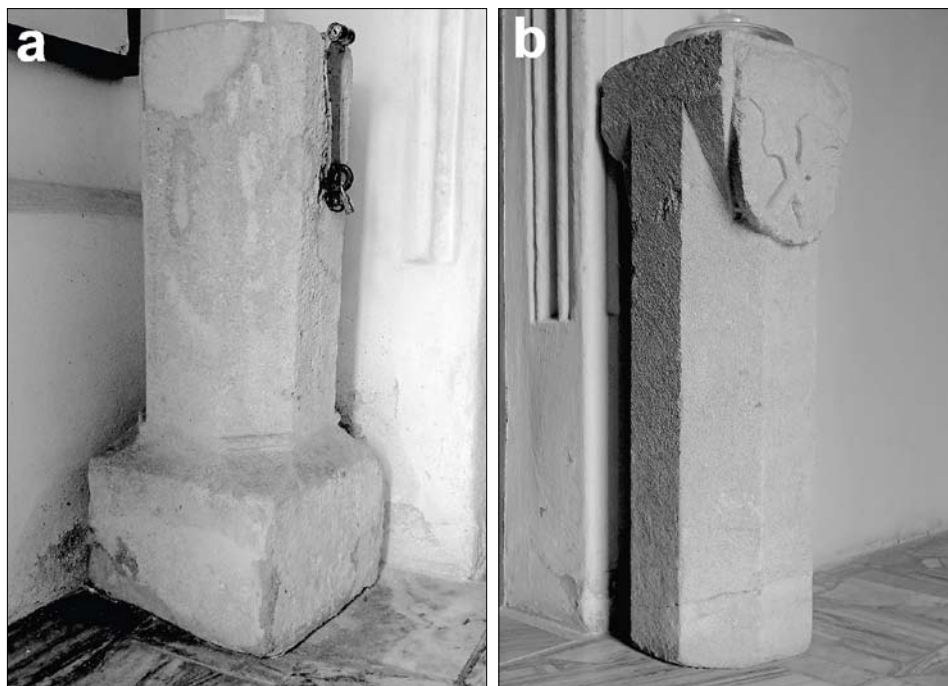
Obec Hostěradice (okr. Znojmo) patří k jihomoravským sídlům s bohatým památkovým fondem. Dominantní je církevní areál s počátky spojenými s louckým klášterem,¹⁾ později zde zřídil svou komendu Řád německých rytířů, jehož působení však končí v 80. letech 15. století.²⁾ Obdobím největší prosperity obce, ve středověku tržišního městečka, i celého regionu, soudě též dle stavebních aktivit, byl patrně konec 15. a celé 16. století, byť se obci nevyhnuly válečné události³⁾ a definitivní přítrž zdárnému rozvoji zeměpanského městečka s více než 150 usedlými domy⁴⁾ přinesla patrně až třicetiletá válka. Prosperitě vedle příhodných podmínek pro zemědělství přispívala i skutečnost, že se zde stýká pět cest – z královského města Znojma, ekonomického i správního centra regionu, ze sousedního města Miroslavi a městečka Oleksovic, z Horních Kounic a v neposlední řadě ze sídla hostěradické vrchnosti, Moravského Krumlova. Kromě toho Hostěradice ležely na západní větvi části tzv. Znojenské cesty, na spojnici mezi Znojmem a Brnem.⁵⁾

Obr. 1: Hostěradice (okres Znojmo), zaniklá boží muka (archiv NPÚ, ÚOP v Brně).

Starší doklad o existenci božích muk v Hostěradicích nemáme a, pokud víme, nebyla zaznamenána *in situ* ani v dosavadní literatuře; žádná boží muka zde dnes nejsou evidována jako kulturní památka. Jejich někdejší existence však můžeme dovozovat z hmotných i obrazových dokladů.

Indicií pro zastoupení tohoto typu pozdně gotické drobné architektury v městečku je fotografie z archivu NPÚ, ÚOP v Brně (nedatováno, patrně z 60. až 70. let 20. století). (obr. 1) Zachycuje nedochovaná boží muka, jejichž samotná lokalizace se zatím nezdařila (na kartonu, na níž je nalepena, stojí *Boží muka u hřbitova*); v pozadí je vidět jen blíže neidentifikované stavení. Boží muka jsou značně neobvyklá, především disproporční; nízký spodní díl pilíře je subtilní, na něj nasedá hmotnější část vrcholící zčásti otevřenou lucernou se stánovou stříškou a křížkem. Je tedy zřejmé, že kompozice je nepůvodní, nás však zajímá jen její spodní část. Byla šestiboká

Obr. 2: Hostěradice, torzo božích muk v předsíni farního kostela sv. Kunhuty; a – spodní díl dřívku, b – horní díl dřívku (všechny snímky autor, není-li uvedeno jinak).

Obr. 3: Hostěradice, torzo božích muk v předsíni farního kostela sv. Kunhuty, detail kamenické značky na horním díle dřívku.

s rozšířenou základnou čtvercového půdorysu, drobné, hraněné a podseknuté konzolky⁶⁾ zprostředkovaly přechod do rozšířené horní části, patrně čtvercové s okosenými hranami. S podobnými konzolkami se setkáváme kupř. i u pozdně gotických božích muk v Tasovicích u Znojma, tam podepírají římsu základny (zaniklé) lucerny na kvádrovém ukončení tordovaného dřívku. Z jediné, poměrně málo vypovídající fotografie zaniklé hostěradické památky nemůžeme dělat zásadní závěry, lze však uvažovat o torzu pozdně středověkých božích muk, jimž zanikla lucerna, a celý útvar byl později doplněn.

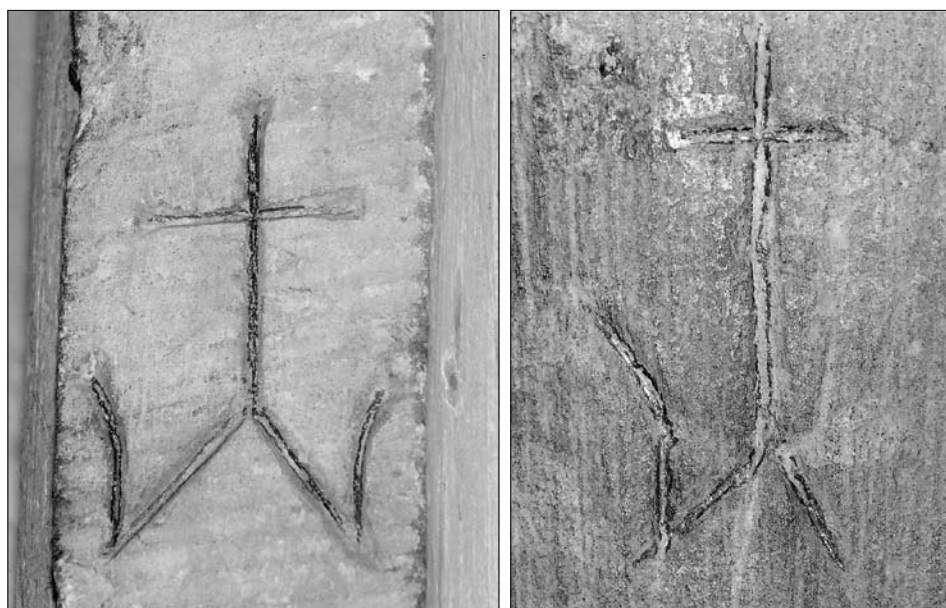
Další příklad torza zaniklých božích muk představují s největší pravděpodobností dva kamenné bloky pilíře nacházející se v současnosti po stranách vstupu v předsíni farního kostela sv. Kunhuty.⁷⁾ Spodní díl čtvercového průřezu slouží dnes jako pokladnička (s vybráním v hmotě a kovaným doplňkem – víkem s petlicí pro uzavření schrány) (obr. 2a), původně navazující horní část se štítkem a přechodovým rozšířením, jež patrně nesla hlavici s lucernou, je používána jako podnož pro improvizovanou kropenku. (obr. 2 b) Patka má podobu blokové základny čtvercového půdorysu, jež přechází nárožními

splávky svrchu ukončenými subtilním oblounem do polygonu dřívku. Horního dílu s čelně přidanou hmotou štítku přechází z osmihranu do rozšířené čtvercové plochy obrácenými jehlany. Podstatná je především skutečnost, že pod štítkem se překříženými vinařskými noži, kosíři (s výrazným sekerkovitým ostrím /securis/ na vnější straně), se nachází do hmoty bloku mělce vysekaná kamenická značka (W se symetricky nasazeným latinským křížem, vnější úseky W jsou obloukovitě prohnuté směrem ven), (obr. 3) k níž se ještě vrátíme.

Co se týče kamenného materiálu díla, jde o krinoidový vápenec ze Stránské skály, dnes v katastru Brna, což je v regionu s převahou dolnorakouského importu tzv. mušlového vápence u pozdně gotických artefaktů výjimečné,⁸⁾ jde snad o určitou indicii pro „domácí“ původ artefaktu. Samo zobrazování zemědělských nástrojů na štítcích je ve vinohradnických oblastech běžné; nacházíme zde většinou zmiňované kosíře,⁹⁾ často v kombinaci s radlicí nebo motykou; z ostatních symbolů činností, resp. řemesel potom co do četnosti následují řeznické motivy, sekera či sekáček. Zmíněná kamenická značka je pouze druhá, již známe ze středověkých božích muk na Moravě, tou další je značka ze Staroviček (okr. Břeclav).

Totožnou značku jako na torzu předpokládaných božích muk v Hostěradicích nacházíme na hlavním a na severním bočním portále farního kostela sv. Jakuba Většího v Boskovicích (obr. 4a) a ostění oken věže kostela sv. Mikuláše a Václava v době jeho pozdně gotické přestavby v liechtensteinských Pouzdřanech.¹⁰⁾

Na hlavním portále boskovického chrámu jsou v záklenu dva letopočty (1501 a 1527);¹¹⁾ na přibližně současném, reprezentačním bočním portále jižní strany se štítonoši¹²⁾ nesoucími znaky Boskoviců a Berků z Dubé, rodu, z něhož pocházela Ladislavova manželka Magdalena z Dubé a z Lipé, letopočet ani kamenické značky ovšem nenalézáme. Přestavba boskovického farního kostela sv. Jakuba probíhala pod patronací Ladislava Černohorského z Boskovic († 1520) a ještě pokračovala asi desetiletí po jeho smrti. Zde lze tedy uvažovat o totožném

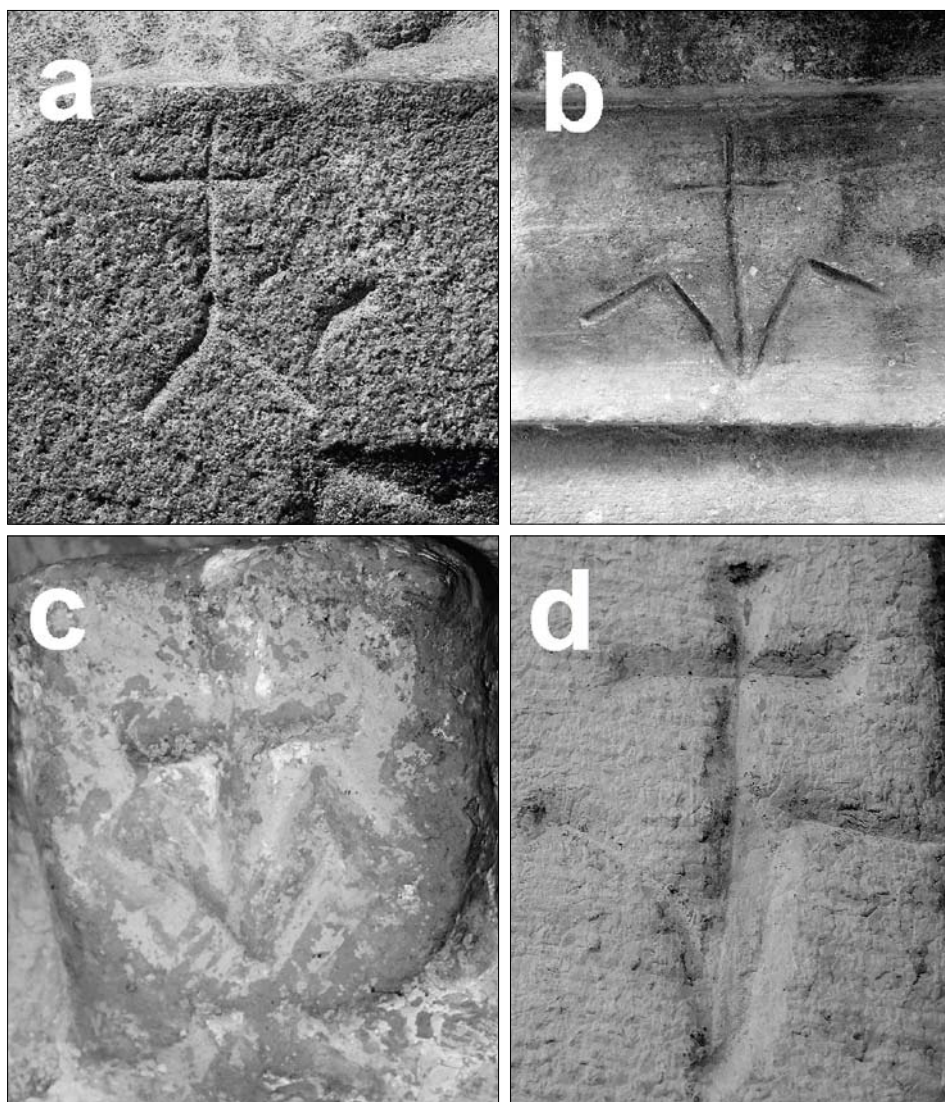
Obr. 4: Boskovice (okres Blansko), dvě kamenické značky severního portálu lodi farního kostela sv. Jakuba staršího.

kameníkovi pohybujícím se na liechtensteinských stavebních podnicích na Břeclavsku, v moravskokrumlovském prostředí majetků v držení Pertolda (IV.) z Lipé¹³⁾ a Boskovicku pánů rodu Černohorských z Boskovic.

Na hlavním a severním bočním portále boskovického kostela se vedle námi nyní sledované značky nachází další, typově příbuzná značka, tentokrát redukováná, a tedy vůči hostěradické asymetrická, jež se liší pouze absencí pravého obloučku „W“ (obr. 4 b); mohlo by jít o značku mistrova zástupce.¹⁴⁾ Na portále nádvoří pernštejnského zámku v Pardubicích z roku 1538¹⁵⁾ vidíme potom tuto kamenickou značku v porovnání s Boskovicemi v zrcadlově obrácené podobě. (obr. 5a) Typově podobnou a časově pravděpodobně blízkou značku s tou na části dřívku se štítkem předpokládaných božích muk v předšní farního kostela v Hostěradicích pak známe ze Znojma, z domu č. 2 na Slepčím trhu, kde se v arkádovém nádvoří nachází pod *werkmistrovským* štítkem s datováním 1526, umístěným na pilíři přízemí. (obr. 5 b)

Již dříve byl vysloven předpoklad o druhé vlně kameníků v pernštejnském Doubravníku kolem poloviny 16. století, přicházejících z dalších rodových podniků, zámků v Pardubicích a Prostějově,¹⁶⁾ přičemž značku totožnou se značkou na štítku konzoly v podobě hlavy muže se svěšenými koutky a výrazným zatočeným knírem hvězdicové klenby jižní stěny západního úseku jižní lodi kostela sv. Kunhuty v Hostěradicích (obr. 5c) nacházíme na doubravnickém kostele na blocích pláště stavby (obr. 5d) a v monumentální podobě na konzole kazatelny (pravý úsek navazující na V je více sklopen, tedy zcela totožný s Hostěradicemi); zde muselo jít opět o *werkmistra*, jak bylo upozorněno již dříve.¹⁷⁾ Značky, nacházející se v hostěradickém kostele na figurálních konzolách (hlava muže se zatočeným knírem a hlava muže vkládajícího si ukazováčky do koutků úst) hvězdicové klenby jižní a severní stěny západního úseku jižní lodi,¹⁸⁾ dvou vedoucích postav tamní dílny ve 30. letech 16. století, vyžadují další sledování. Doubravnická pernštejnská dílna propojená personálně s hostěradickou kamenickou dílnou pánů z Lipé má potom, jak je dnes shodně uvažováno, nejužší vazby jednoznačně na Brno (sv. Jakub).¹⁹⁾

Stavebně historický vývoj hostěradického farního kostela je ještě stále spojený s řadou otevřených otázek, jisté se však zdá, že pozdně gotická huť přinášející rozšíření

Obr. 5: Kamenické značky: a – zámek v Pardubicích; b – Znojmo, Slepčí trh č. 2; c – farní kostel sv. Kunhuty v Hostěradicích; d – farní kostel Nalezení sv. Kříže v Doubravníku (okres Brno-venkov) (foto a – M. Křištof, NPU, ÚOP v Pardubicích; b, c, d autor).

dvoulodí o jižní loď v její východní části působila kolem roku 1500 či později též v nedalekých Oleksovicích (okr. Znojmo), jak prozrazuje profilace obdobných pilířů s nárožními půljehlanovitými konzolami (kamenické značky zde nebyly prozatím sledovány); ostrve pánů z Lipé se nacházejí na štítku tamní středověké křtitelnice spolu s odřívousem pánů z Kravař.

OLBRAMOVICE

Rovněž Olbramovice patřily na přelomu středověku a novověku k prosperujícím obcím regionu. Tento vývoj má počátky nejpozději v první polovině 15. století (v roce 1436 získalo městečko právo dvou výročních trhů),²⁰⁾ pokračování pozitivního směřování v 16. století dokládá mj. pozoruhodná renesanční radnice.

V Olbramovicích (okr. Znojmo) se dnes nacházejí dvoje boží muka. U farního kostela, datována vysekaným letopočtem 1518 (obr. 6), a na severozápadním okraji sídla druhá, u silnice do Moravského Krumlova (dříve udávána jako stojící směrem na Bohutice).²¹⁾ (obr. 7) Tuto drobnou architekturu si povšiml již Gregor Wolny, jenž ve své

Obr. 6: Olbramovice (okres Znojmo), boží muka u kostela, „Želovická“.

v roce 1837 vydané topografii Znojemska hovoří o prastarých božích mukách (*uralte Martersäule*) u cesty na Bohutice, jejíž *kamenické práce prozrazují na tu dobu školnou ruku*.²²⁾ Boží muka u kostela bývají též označována jako Želovická (*Klein-Seelowitzer Marterl*), neboť původně stála právě jihozápadně od obce Želovice²³⁾ na křižovatce k Našiměřicím; obec Želovice se stala součástí Olbramovic v roce 1949; jedna z tratí bývalého želovického katastru nese na indikační skice z roku 1825 název *Bei der Marter=Saeule*.²⁴⁾

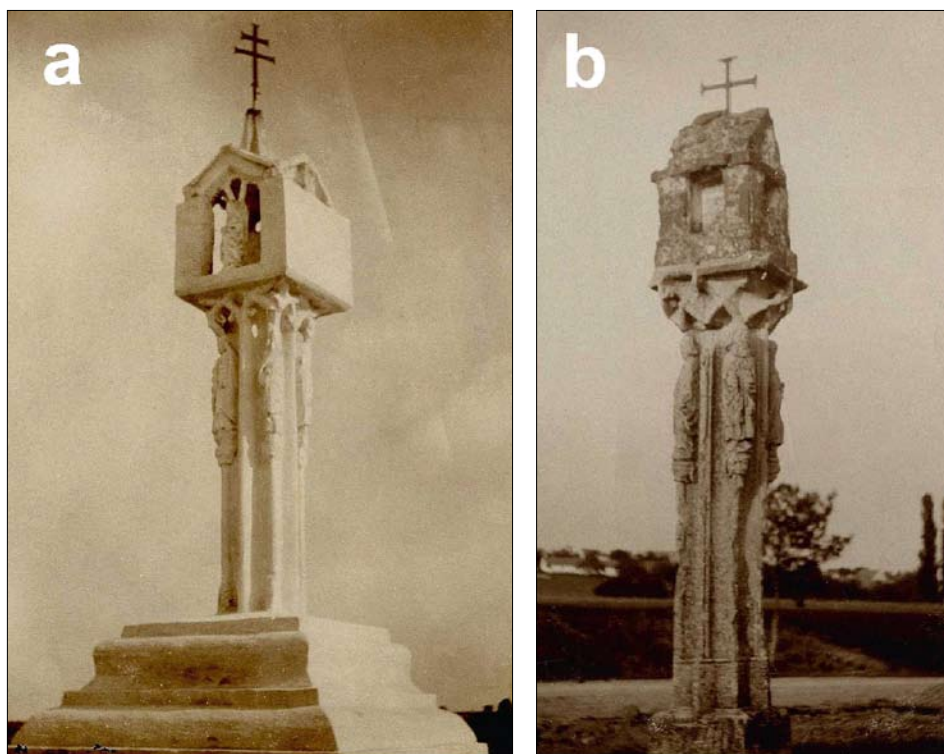
Obě drobné architektury jsou dnes přemístěné, jejich podoba před poslední translokací a s ní spojenými úpravami se však zachovala na rokem 1896 datovaných foto-

Obr. 7: Olbramovice, boží muka na severozápadním okraji sídla.

grafiích (signovaných Houdek) v archivu brněnského pracoviště NPÚ. (obr. 8a a 8 b) Informacím získaným z těchto a dalších historických fotografií se tedy nyní budeme věnovat. Z nich je zřejmé, že v souvislosti s přemístěním obou objektů došlo k poměrně rozsáhlému přehodnocení jejich někdejší prezentační koncepce, již ovšem nemůžeme zdaleka považovat ani předtím, zejména v případě luceren, za autentickou.

U Želovických božích muk došlo ke změně způsobu jejich osazení, na starších snímcích (obr. 8a, 9) vidíme mohutnou zděnou podnož s poměrně bohatou profilací, podstatnější jsou však (z hlediska dnešního způsobu prezentace a souvisejících úvah k typologii) změny lucerny. Dnes je

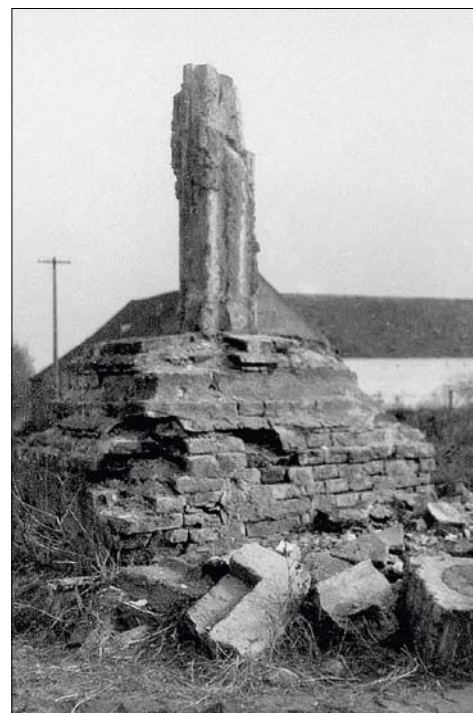

Obr. 8: Olbramovice, boží muka na snímcích z roku 1896: a – „Želovická“; b – na severozápadním okraji sídla (archiv NPÚ, ÚOP v Brně).

lucerna otevřená do tří stran – zadní plná stěna nese reliéf Ukřižovaného, zepředu spočívá stříška na dvou sloupcích s představenými figurami světic. Předchozí řešení, jistě již nepůvodní, však umísťovalo tyto drobné sochy do osbočních výřezů lucerny se zbytky sukovitých větví. Pilíř se sochami²⁵⁾ spolu s hlavicí zůstaly i po přemístění v roce 1952, pokud lze usuzovat z fotografie, bez zásadní změny. Způsob osazení světic, neorganicky uplatněné součásti památky neznámého původu již v rámci předcházející redakce před jejím posledním přemístěním, považujeme za invenci při opětovném skládání díla; ještě v roce 1953 se hovoří o plánu vyhotovení nových pilířků, jež ponesou střechu.²⁶⁾ Stav božích muk po destrukci je zachycen na poněkud rozostřené nedatované fotografii z archivu NPÚ (obráz. 10), míra poškození byla evidentně mimořádná; značný úbytek hmoty je dnes zejména u postav zadní strany, kdy z jedné postavy zůstalo jen neformné torzo. V různém stupni poškození zůstaly zachované radikálně karikované hlavy – maskarony, součásti konzol světeckých postav, jejichž sjednocujícím prvkem jsou vinuté turbánky. Co na všech výše uvedených fotografiích staršího stavu zaujme, je absence patky; pilíř vyrůstá přímo z podnože.

Obr. 9: Olbramovice, „Želovická“ boží muka před přemístěním ke kostelu; nedatováno (zdroj: www.suedmaehren.eu/placesklein-seelowitz).

Obr. 10: Olbramovice, „Želovická“ boží muka po destrukci; nedatováno, patrně rok 1951 (archiv NPÚ, ÚOP v Brně).

V případě božích muk na kraji obce (obráz. 8 b) je v případě pilíře (zejména lípaných prutů) na starší dokumentaci vidět značný úbytek hmoty, je však ještě zachovaná plná lucerna s obdélnými výklenky a stánovou střechou. Lucerna se zdá být nejspíše složená z cihel, v každém případě jde opět o nějaké druhotné, nouzové řešení. V současné podobě po posledním přemístění a opravě (patrně ve stejné době jako Želovický pendant) je lucerna nahrazena nízkým cihelným komolým jehlanem s jednoduchým kovovým křížem. Spodní římsa lucerny byla osekáním upravena do podoby osmiúhelníku, čímž deska ztratila svůj původní čtvercový průřez i dekoraci v podobě nárožních stříšek,²⁷⁾ jež zachytila fotografie z roku 1896. Válcové pruty pilíře jsou v té době sice značně poškozené, nejsou však ještě redukovány, „kultivovány“

do podoby tupých klínových žeber. V důsledku této redukce se i nasazení košové hlavice dnes jeví jako neorganické, původní přirozené propojení prutů se sukovitým větrovým hlavicí bylo přerušeno. Světecké postavy²⁸⁾ jsou zde umístěny opět na figurálních konzolách, tentokrát v podobě méně radikálně karikovaných hlav s vlasovou či jinou pokrývkou. Charakteristickým prvkem je patka pilíře. (obráz. 11a) Blok čtvercového průřezu tvořící spodní

díl patky je ukončen výžlabkem odděleným oblounem v horním okosení, jímž pronikají oblé pruty. Na něm ležící díl ukončený drobným odsazeným oblounem má potom, v návaznosti na průřez pilíře s (původně oblými) pruty, hvězdicový půdorys. Blízké řešení nalézáme i v Odrovicích, obci mezi Pohořelci a Dolními Kounicemi (okr. Brno-venkov) (obr. 11 b), kde se však boží muka zachovala opět ve velmi redukované „restaurované“ podobě.

Společným architektonickým detailem olbramovických příkladů božích muk jsou nárožní „stříšky“ římsy základny lucerny; nárožní stříškové útvary v podobě trojúhelníkových prvků známe z řady obdobných objektů²⁹⁾ i sakrálních staveb.³⁰⁾ Nacházíme je i v Sedlešovicích – Novém Šaldorfu, kde se v přímém dotyku s nimi na ploše hrany římsy navíc objevují klopené trojúhelníkové plošky, jež známe kupř. i z konzoly varhanní empory (1513) nad podobiznou Antona Pilgrama a z tzv. Pilgramovy kazatelny dómu sv. Štěpána ve Vídni, datované nověji mezi léta 1513–1515.³¹⁾ Jde o ztvárnění vzájemného pronikání hran římsy, podobné, navíc s prolamováním do tvaru „V“, se nacházejí i přímo na kazatelně farního kostela sv. Štěpána v Eggenburgu (k tématu se ještě vrátíme), v té době šlo však obecně o poměrně rozšířený motiv.³²⁾

Dalším společným, v našem kontextu však unikátním prvkem olbramovických muk, jsou části konzol figurální výzdoby pilíře v podobě hlav, jež nemají spodní čelist, tedy bradu, neboť jde o „sloupožrouty“ (obr. 12a, 12 b); válec prutu do hlav odspodu jakoby proniká, proto je tento původem románský dekorativní prvek³³⁾ v německé literatuře označován jako *Säulenfresser*. Z našeho fondu pozdně gotické drobné architektury jej jinak patrně neznáme.

V obou olbramovických případech jsou téměř úplně prostorově vyvinuté světecké sochy osazeny do polí oddělených pruty, jež přímo nesou košovou hlavici z propletených sukovitých větví „rozvětvlujících“ se do podoby baldachýnu. Jde o organické řešení architektury pilíře včetně hlavice pomocí válcových prutů; pruty nároží nesou konzoly sochařské výzdoby a nad figurami pokračují k hlavici, dělicí pruty propojují patku s hlavici přímo. Větvoví koše hlavice tak vlastně pomyslně z hladkých prutů – kmínků vyrůstá. Předobraz takového košového útvaru spleteného z kýlových segmentů známe z dolnorakouského Štýru

Obr. 11: Patky božích muk: a – Olbramovice, boží muka na severozápadním okraji sídla; b – Odrovce (okres Brno-venkov); c – Sedlešovice (okres Znojmo).

(Steyr), z farního kostela sv. Jiljí a Kolomana, kupř. konzol západní předsíně.³⁴⁾ Tento širší tvaroslovný aparát, uplatňovaný i na jiných typech artefaktů,³⁵⁾ představuje zároveň propojení jihomoravského prostředí s hutí farního kostela ve Štýru (se statusem filiální huti Vídně – *Viertellade*) a zprostředkovaně též se štýrskou hutí Admontskou, jak bylo na jiném místě již zmíněno.³⁶⁾

Jedním z momentů, jež oboje olbramovická boží muka odlišuje, je absence rozšířené patky u Želovického exempláře; pruty pilíře jsou nasazeny na hraně stěn spodního hranolového dílu patky s obrysovým obrazcem v podobě kolího štítu s kosířem podloženým radlicí.³⁷⁾ Zde však nelze vyloučit původní odlišné řešení; mohlo jít o zdvojenou, dvouetážovou patku sestávající ze dvou přibližně krychlových bloků na kamenné podnoží, navzájem pootočených o 45 °.³⁸⁾ Typově nejbližším jihomoravským příkladem takového řešení jsou boží muka z Lechovic, nacházející se nyní v nádvoří znojemskeho muzea.³⁹⁾

V olbramovických božích mukách vidíme, navzdory uvedenému rozdílu („rozmarům“ kameníka), díla vzniklá v jedné dílně někdy v období druhého či začátku třetího decennia 16. století. Této dílně připisujeme, jak již bylo

Obr. 12: Olbramovice, boží muka, konzoly figur dřívku: a – u kostela, „Želovická“; b – na severozápadním okraji sídla.

konstatováno,⁴⁰⁾ i torzálně zachovanou architekturu božích muk v Odrovicích (1521), i když tato patrně patřila, na rozdíl od olbramovických příkladů, k typu s plnou lucernou. V Odrovicích je zachovaná jen jedna reliéfní deska a konzola pod jedinou zachovanou skulpturou (sv. Ondřej) je architektonická, nikoli figurální. Nejvíce reprezentační podobu mají potom typově, ne dílensky, příbuzná boží muka v Sedlešovicích. (obr. 11c) Hlavními znaky této skupiny by potom byly pilíř rozvinutý lípanými pruty („svazkový pilíř“) s figurální výzdobou, patka hvězdicového průřezu a košová hlavice tvořená sukovitým větrovím, resp. profilovanými oblouky s větrovím, včetně bohaté sochařské výzdoby.

VALTICE

Byť zde nelze hovořit o památce z historického území Moravy, dolnorakouské území Valticka (Feldsberg) bylo přičleněno k českým zemím (Československu) prvně až 1920, uvádíme ji. Přímou ve Valticích (okr. Břeclav)

Obr. 13: Valtice (okres Břeclav), boží muka: a, b (převzato z publikace NPÚ: P. Czajkowski, *Sbírka kresby, grafiky a fotografie na Státním zámku Lednice*, Britanika & Liechtensteiniana, Brno 2016).

se dnes středověká boží muka nenacházejí,⁴¹⁾ doklad o jejich někdejší existenci však nalzáme v liechtensteinské sbírce fotografií zachované na zámku v Lednici.⁴²⁾ (obr. 13a, 13 b) Jde o dvojici nedatovaných fotografií zobrazujících tutéž drobnou architekturu ze dvou pohledů, přibližně zepředu a zezadu. To nám dovoluje vytvoření představ o její podobě.

Na podnoží čtvercového půdorysu se nachází patka stejné-

ho průřezu s okosenými nárožními. Ta nese dřív nepravidelného pětistranného průřezu (?) ukončený nízkou hlavicí s trojúhelníkovými plochami na hranách. Na ní spočívá lucerna otevřená do dvou stran výřezy ve tvaru kýlového oblouku. V ostění otvorů je zřejmá profilace s přetínáním ve vrcholu oblouku, jedna stěna nese stejnou profilaci jako slepou, druhá stěna lucerny je hladká. Ze stanové stříšky (v době pořizování fotografií kryté pálenými taškami s rovnou okapní hranou) vyrůstá jehlanovitý útvar s vrcholovým kovaným křížem (raný barok?); je tedy pravděpodobné, že nejde o původní řešení.

Valtická boží muka jsou v moravském kontextu poměrně neobvyklá, zejména zaujme jejich konstrukční podstata. Zatímco naprostá většina známých, prokazatelně středověkých příkladů z našeho území je složena z větších kamenných bloků, zpravidla ve členění podnož, patka s dřívem a hlavicí a lucerny skládající se z více kusů, valtická architektura byla vyzděna z různých velkých, nepravidelně kladených kamenných bloků. Známe prozatím jen jedna podobná boží muka, ta v Petrovicích (okr. Třebíč), vystavěná obdobně, ovšem

v pečlivé, pravidelné skladbě. Pocházejí patrně z 80.–90. let 15. století.⁴³⁾

Méně obvyklé jsou u valtického exempláře otevření lucerny do dvou stran (převládá řešení s otvorem na čelní straně či do tří stran) a nepravidelný průřez pilíře, použití motivu kýlového oblouku je opět dost běžné. Z fotografií není zřejmé, zda přímou součástí lucerny byla i reliéfní složka.

JAROSLAVICE

Jaroslavice, zemědělská obec na samotné hranici Moravy a Dolních Rakous jihovýchodně od Znojma, ležící pod tvrzí z 13. století, byly od roku 1466 v držení rodu Eintzingerů, jejichž přičleněním se staly nejpozději v roce 1506 městečkem. Následně dochází k poměrně častému střídání vlastníků, v roce 1517

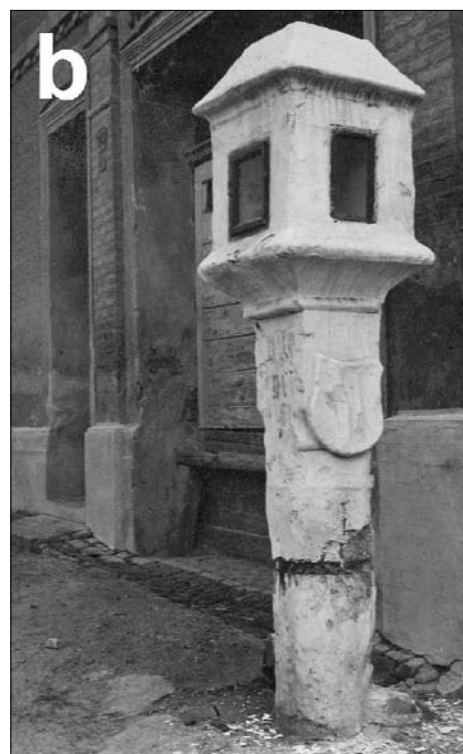
je Eintzingerové prodávají Adamu z Bačkovic a následují další rychlé změny; od roku 1526 jsou v držení Kunštátů a roku 1549 přecházejí na rod Krajířů z Krajků.⁴⁴⁾

Boží muka (*Martersäule*) zde zaznamenává v roce 1846 opět Wolny, umísťuje je přímo k ulici v jádru zástavby domnívaje se, že nesou letopočet 1506.⁴⁵⁾ Lze předpokládat, že jde právě o zaniklou architekturu, jíž se budeme zabývat a k níž se zachovala fotodokumentace v brněnském památkovém archivu. (obr. 14a, 14 b)

V Jaroslavicích se dodnes zachovalo torzo středověkých božích muk, jež jsou v kontextu našeho památkového fondu opět ojedinělá. Jde o vzdálenou variantu typu *Vierkopfsäule*/ *säule*, kdy pilíř zpravidla nese pod hlavicí či jako její součást na nároží čtveřici reliéfních hlav / maskaronů.⁴⁶⁾ V našem případě jde o určité rozvinutí toho typu; z trnože čtvercového průřezu s okosenými trojúhelníkovými ploškami na nárožích vyrůstá osmihranný dřík pilíře s konkávními stranami v diagonálách, jež nesou figurální výzdobu. Asi v polovině výšky dříku jsou na obláčných konzolách čtyři polopostavy zbrojnošů (?), podobně ve vrcholu dříku pod odsazenou hlavicí jsou na obláčcích světecké polopostavy⁴⁷⁾ a hlavička má v hlavních osách podvěšené lilie; lucerna je druhotná.⁴⁸⁾

Zaniklá boží muka byla v době dokumentace (asi 40. léta 20. století) již značně narušená, na fotografii chybí patka, kámen, krytý silnou vrstvou vápenných nátěrů je místy oslabený a rovněž se zdá, že dřík je přepásán zpevňující obručí; o původnosti lucerny nelze říci nic určitého. Lze však usuzovat, že architektura představovala jednoduchý typ božích muk s polygonálním průřezem pilíře s užšími stranami diagonál. Na horní hranolové části dříku, „hlavici“, je umístěn kolčí štít s blíž neurčitelným reliéfem a dvojřádkový nápis s domnělým letopočtem, další strana je hladká a čtvrtá strana, přivrácená k budově, u níž muka stojí, není zaznamenána. Pomineme-li pravděpodobné úbytky hmoty, je nečitelnost nápisu a amorfnost reliéfu mj. dána právě zmíněným silným souvrstvím nátěrů. Spodní římsa lucerny má v řezu tvar asymetrického klínu bez profilace.⁴⁹⁾ Na fotografiích má lucerna (druhotně upravovaná) tři prosklená okénka, mírně předstupující stříška s okapní profilací, jaké známe z pozdně gotických analogií, má tvar seříznutého jehlanu.

Tato boží muka patří patrně, při všech omezeních daných stavem v době pořízení fotografií, ke skupině pozdně gotických drobných architektur s polygonálním dříkem, náznak hlavičky nepřesahující obrys dříku je tvořen vlnkovitým vybráním v diagonálách; podobné řešení jinak neznáme.

Obr. 14: Jaroslavice (okres Znojmo), zaniklá boží muka, nedatováno, patrně 30. – 40. léta 20. století (archiv NPÚ, ÚOP v Brně).

MODŘICE

U rybníku Primál, jižně od Modřic směrem na Popovice a Rajhrad, se nachází novodobá stavba kryjící tamní prameniště. Má podobu protáhlé klenuté šije, přičemž součástí její zadní stěny je kamenný tordovaný pilíř,⁵⁰⁾ (obr. 15) u něž lze dle základních znaků vyslovit taktéž předpoklad pozdně gotického původu.

Spodní část subtilního kamenného bloku je amorfní, přechod ke kvadratické trnoži však zprostředkovávají drobné trojúhelníkové stříšky a posléze, bez výrazného předělu, se pilíř šroubovitě stáčí. Tordování je dáno žebry klínového tvaru. V horní části je zřejmý velký úbytek hmoty a ukončení je opět amorfní. Neznáme tedy celkový tvar ani funkci tohoto útvaru, v každém případě však z Modřic podobné tvarové řešení v sakrální, profánní či drobné architektuře neznáme; pro boží muka s tordovaným pilířem však na našem území analogii máme.⁵¹⁾

Na konci 15. století a na začátku století následujícího byly Modřice jako součást biskupského panství ležící na strategické cestě z Brna do Vídně běžným poddanským městečkem⁵²⁾ a prakticky jediným výstavním objektem s pozdně gotickými kamennými ostěními oken a renesančními portály byl objekt ztotožněn s biskupským hostincem.⁵³⁾

Otevřený zůstává i případný vztah artefaktu k rybníku, jenž je obnovenou částí Modřického rybníka, založeného údajně olomouckým biskupem Thurzem a doloženého v roce 1518.⁵⁴⁾ V polovině 18. století byl rybník již převážně zasypan, na vojenské mapě z roku 1835⁵⁵⁾ jsou na jeho místě zakresleny mokřady, na Císařském povinném otisku z roku 1840⁵⁶⁾ již vidíme v prostoru s pomístním názvem *Modritzter Teich* polní tratě.

Existence pilíře není zmíněna ani v aktuální souhrnné publikaci k dějinám a památkám města,⁵⁷⁾ nelze však zcela vyloučit ani původ mimo Modřice.

Obr. 15: Modřice (okres Brno-venkov), dřík neznámého původu v prameništi u rybníku Primál.

ZÁVĚR

Původ výše uvedených drobných architektur, resp. dílen, které je zhotovovaly, zůstává předběžně neznámý. Zda jde o práce tuzemské či rakouské (díla kameníků z Vídně, dalších lokalit s významnými pozdně gotickými stavebními podniky nebo obecně řemeslníků podílejících se na stavbách v Dolních Rakousích), resp. v případě použití krinoidového vápence ze Stránské skály přímo o práce brněnské, zůstává nadále otevřenou otázkou. Nelze však pochybovat o možnostech kamenických dílen rozsáhlých pozdně gotických staveb kostelů v Brně, Znojmě, resp. Hnanicích, Hostěradicích a jinde, provádět v období před a po roce 1500 drobnější zakázky typu božích muk či luceren mrtvých.

Zadavatelé božích muk na moravsko-rakouském pomezí zůstávají vesměs též neznámí, výjimkou jsou ta v Hrádku (Hrádek I), kde nám erb s žernovem prozrazuje spojení s rodem pánů z Veitmile s rozsáhlými majetky také na Znojemsku.

V časové vrstvě pozdní gotiky se na zkoumaném teritoriu vyskytují, vedle výše rozsáhleji pojednávaných božích muk se „svazkovým pilířem“, i další základní typy. Z nich

je nejjednodušší prostý pilíř čtvercového či osmihranného průřezu, jaký vidíme kupř. v Hostěradicích; podskupinu potom tvoří dřík přecházející do hlavice ladnými kýlovými plochami, jaké nacházíme po obou stranách hranice,⁵⁸⁾ a to v různých modifikacích (včetně architektur s figurální výzdobou). Jejich hlavním představitelem jsou u nás boží muka v Šatově, jež mohou mít, při vši opatrnosti, původ přímo v dílně kostela sv. Wolfganga v Hnanicích; mezi formami této po tvaroslovné stránce patrně nejbohatší sakrální architektury konce středověku na Moravě vůbec nacházíme i analogické měkké tvary a přechody. Též blízkost obou lokalit (asi 1, 5 km vzdušnou čarou) a předpokládaná stejná doba vzniku by mohly být indiciemi pro naznačovanou úzkou vazbu. Východiška pro hnanickou huť potom vidíme ve stavebních podnicích dolnorakouské Kremže (piaristé, měšťanský špitální kostel; přímou vazbu nacházíme, trochu paradoxně, v prostředí profánní architektury, na arkýři kaple měšťanského domu zvaného Göglhaus, konzoly a baldachýny jsou s hnanickým nejbližší), tedy ne přímo Vídně, a vůbec již neshledáváme žádné vazby na Eggenburg (viz dále). Zvláštní skupinu tvoří boží muka s tordovaným či prolamovaným pilířem,⁵⁹⁾ jejichž původ lze do značné míry opět hledat v pracích již zmíněné Admontské huti, zprostředkovaných Vídní. V tomto případě – u božích muk Hrádek II, Křídlovky a Tasovice (vše okres Znojmo) jde typem i provedením opět o natolik blízké exempláře, že lze hovořit o původu ve stejné dílně. Její lokalizace však není známá, dokonce ani rakouské analogie obdobně ztvárněných božích muk, tedy možné indicie pro tamní původ, snad s výjimkou tordovaného dříku božích muk v Großmugl jihovýchodně od Hollabrunnu, nebyly identifikovány.

Dosavadní tuzemské bádání o středověkých božích mukách je ze značné části charakterizováno snahou o vymezení určitých skupin artefaktů a vytvoření předpokladů k nalezení vzájemných vazeb. Tak ostatně vznikl kupř. konstrukt *sedlešovického okruhu*, a to dle nejvýznamnějšího zachovaného díla drobné architektury typu božích muk na jižní Moravě v Sedlešovicích;⁶⁰⁾ pozdější pokus nahradit toto vymezení *okruhem eggenburským* a dalšími⁶¹⁾ v zásadě jen dále sledoval snahy o pojmenování domnělých autor-ských / dílenských / cechovních vazeb na základě více či méně zřejmých formálních příbuzností. Zásadní roli měla hrát kupř. věžová lucerna (*Lichthäuschen*) farního kostela sv. Štěpána v Eggenburgu (datovaná rokem 1505),⁶²⁾ v níž byl předpokládán vzor pro tvarosloví drobných architektur celé skupiny; při určování vazeb však narážíme na zásadní limity, jimiž jsou především příliš velká typologická a tvaroslovná různorodost dochovaných příkladů, „okruhy“ jsou takto zcela disparátní a inkoharentní.

I otázka role samotného Eggenburgu, centra těžby kamene, zůstává v kontextu drobné architektury pro období pozdní gotiky nadále otevřená. Nelze vyloučit, že město s lomy „mušlového vápence“, z něhož je většina těchto artefaktů v Dolních Rakousích i na jižní Moravě vyhotovena, mohlo hrát svou roli a tvarový repertoár zmíněné lucerny (a též již uvedené kazatelny tamního farního kostela z roku 1515) a pomáhat anticipovat šíři tvarů architektury božích muk kupř. v Sedlešovicích (1525; letopočet vysekán na hraně horní římsy hlavice). Na stavbě eggenburského farního kostela v se však s největší pravděpodobností po-

díleli přímo migrující vídeňští kameníci, kteří, přirozeně, používali tvarosloví centra. Zda bylo toto šířeno bezprostředně z Eggenburgu, včetně článkoslovného a výtvarného repertoáru drobných architektur, není vůbec zřejmé, spíše tomu nic nenasvědčuje. Kámen z Eggenburgu a okolí (Zogelsdorf a další) se již ve 14. století vozil do Znojma na stavbu kostela sv. Mikuláše⁶³⁾ a později (1510) ke sv. Štěpánovi do Vídně⁶⁴⁾ a prakticky celého blízkého Podunají; byl využíván nejen eggenburskými kameníky.⁶⁵⁾ Eggenburská produkce fakticky není blíže známa, ví se však, že šlo především o kamenické výrobky v pravém slova smyslu a pro náročnější (sochařské) práce byli přizíváni specialisté z Vídně,⁶⁶⁾ což mohl být právě případ lucerny a kazatelny tamního farního kostela. Bernard z Eggenburgu, nejstarší pozitivně doložený řemeslník tohoto původu působící ve Znojmě, resp. na Znojmsku, se podílel po polovině 16. století (1552) na výstavbě tamější věznice, šlo tedy zřejmě též o jednoduchou kamenickou práci.⁶⁷⁾ Tezi, že v Eggenburgu jako centru kamenické produkce⁶⁸⁾ sídlil významný kamenický cech,⁶⁹⁾ také nelze v případě 15. a první třetiny 16. století podpořit, naopak, jeho existence ve středověku či v raném novověku není pramenně doložena⁷⁰⁾ (pramenně doložena není ostatně ani samostatná kamenická huť při eggenburském farním kostele) a hojný výskyt jmen kameníků pracujících v tomto městě či z něj pocházejících zaznamenáváme, včetně uvedené zmínky ze Znojma, až po polovině 16. století.⁷¹⁾ Stejně tak snahy připsat dílo z obecně používaného tzv. mušlového vápence dolnorakouské provenience „moravskému“ či „eggenburskému“ kameníkovi v době veliké mobility řemeslníků v rámci kulturně úzce provázaných regionů proto musejí, bez dalších důkazů, nutně vynít naprázdno.

PHDR. ZDENĚK VÁCHA – NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV, ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVNÍŠTĚ V BRNĚ,
NÁM. SVOBODY 72, 602 00 BRNO
VACHA.ZDENEK@NPU.CZ

POZNÁMKY

*) Jde o doplnění informací ke statím na téma božích muk na Moravě (Z. Vácha, Středověká boží muka a sloupky na jižní Moravě a jejich brněnské příklady. Gotická drobná architektura a její funkce, in: Archivum amicus historici est. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Hany Jordánkové. Archiv města Brna 2015, s. 169–189; *týž*, Středověká drobná architektura na Moravě, Monumentorum tutela / Ochrana památek 26, Bratislava 2016, s. 59–76). Webový katalog autora s označením božích muk používaným i v tomto textu (neaktualizováno) je dostupný na <https://npu.maps.arcgis.com/apps/MapTour/index.html?appid=9ddd31c688d44dc1877d1b87cba3997e>. Zatímco v roce 1980 Zdenka Bláhová ve své disertační práci *Drobná pozdně gotická architektura na Moravě* (viz pozn. 60) znala 19 objektů gotických božích muk (včetně příkladu z Olomouce-Hodolan, který však považujeme již za renesanční), dnes lze hovořit na teritoriu historické Moravy o více než 50 identifikovaných exemplářích.

- 1) L. Hosák, Historický místopis země moravskoslezské. Praha 2004, s. 93.
- 2) D. Foltýn, Encyklopedie moravských a slezských klášterů. Praha 2005, s. 309.
- 3) Z. Šípek, Hostěradice, 800 let od první písemné zmínky. Praha 1999, s. 16–17.
- 4) K. Kuča, Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku 2 (H-Kole). Praha 1997 s. 219.

- 5) R. Vermouzek, Znojemska cesta, západní větev, in: Jižní Morava 29, 1990, s. 24–25.
- 6) S podobným podseknutím se setkáváme i u žeber jižní boční lodi zdejšího farního kostela při dosednutí na sloupky.
- 7) Torza božích muk v kostele si povšimnul Bohumil Samek (B. Samek, Umělecké památky Moravy a Slezska 1 (A-I). Praha 1994, s. 532), datuje je do poloviny 16. století a zmiňuje též kamenickou značku.
- 8) Nedávno objevené torzo pozdně středověkého pranýře s tordovaným dřikem v Hrušovanech nad Jevišovkou (okr. Znojmo) se co do materiálu též odlišuje, pranýř je vyhotoven z pískovce.
- 9) Prakticky stejně ztvárněný motiv včetně tvaru štítku nacházíme na božích mukách kupř. v dolnorakouských Göllersdorfu / Großteulendorfu a podobně v nedalekém Aspersdorfu u Hollabrunnu a Gaubitsch jižně od Lávy nad Dyjí (Laa an der Thaya), též v Mödringu. Tři kosíře, spojené svými hroty, se nacházejí též ve štítě na jednom z opěráků kostela sv. Jana Křtitele v Kurdějově (okr. Břeclav).
- 10) Jak v případě Pouzdrán dokládá soupis Umělecké památky Moravy a Slezska (B. Samek – K. Dolejší edd., Umělecké památky Moravy a Slezska 3, sv. 2 (O-P). Praha 2021, s. 879), pozdně gotická etapa je kladena k letům 1498/1499. Fotodokumentace této značky není (ani v restaurátorských zprávách pláště stavby) na brněnském pracovišti NPÚ k dispozici. Podobná značka byla zaznamenána i na děkanském kostele v Mostě, z jeho první fáze 1518–1532 (H. Mannlová Raková, Kulturní památka Most. Děkanský kostel a jeho stavitelé. Most 1989, s. 97, tabulka, položka 121). Tuto značku známe i z trojlodí farního kostela ve Waldhausenu in Strudengau (Horní Rakousy). Výstavba po-gotického trojlodí ve Waldhausenu, jednoho z pregnantních příkladů gotického survivalu, spadá potom dokonce až do období mezi léty 1609–1613, zde jde tedy jednoznačně o migraci formy značky napříč staletími. Značka je publikována spolu s jejím časovým zařazením v monografickém zpracování kostela (T. Schmid, Waldhausen. Baugeschichte der Pfarrkirche Waldhausen im Strudengau, Oberösterreich. Anwendung interdisziplinärer Forschungsmethoden in der historischen Bauforschung, Technische Universität Wien Fakultät für Architektur und Raumplanung 2012, s. 141), dostupné na: https://publik.tuwien.ac.at/files/PubDat_215802.pdf. Zmíněný výskyt totožných kamenických značek ve značném teritoriálním i časovém rozptýlu musí však vést k dalším úvahám o jejich validitě a vypovídací schopnosti pro průzkum stavebních památek. Podobná značka je dokonce umístěna mezi iniciály HF (Hans Fries?) na dřevorytu Sv. Václav doprovázený dvěma anděly z roku 1499 (Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc).
- 11) B. Samek, o. c. v pozn. 7, s. 103.
- 12) Podoba štítůnošů ve sférickém lomeném rámování má nejbližší analogii v konzolových bustách „jižního západního“ portálu Münsteru v Bernu z 60. až 70. let 15. století, stylové spojení bernské stavby s Münsterem v Ulmu je pravděpodobné. Viz: L. Mojon, Das Berner Münster. Die Kunstdenkmäler des Kantons Bern. Band IV. Die Kunstdenkmäler der Schweiz. Basel: Birkhäuser Verlag 1960, s. 169–171.
- 13) Pozdně gotická přestavba kostela sv. Kunhuty v Hostěradicích probíhá jeho přičiněním údajně v období před rokem 1482, kdy umírá, a završuje se snad někdy koncem 15. století (H. Rulišek, Die Kirche der hl. Kunigunde in Hostěradice, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity 19–20, F 14–15, Rada uměnovědná, Brno 1971, s. 140). Poslední fáze pozdní gotiky v hostěradickém kostele je kladena do 30. let 16. století. Viz pozn. 17.
- 14) Ke struktuře středověkých hutí a roli zástupců *werkmistrů* viz S. Bürger, Glossar zu den Quellen des Steinmetzhandwerks, in: Bürger, S. ed., Werkmeister im Konflikt. Quellen, Beiträge und ein Glossar zur Geschichte der sogenannten Bauhütten. Der Annaberger Hüttenstreit und andere Streitfälle im Bauwesen des 15. und frühen 16. Jahrhunderts als Spiegel bauorganisatorisch-rechtlicher Verhältnisse großer und kleiner Handwerksverbände der Steinmetzen. Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig 2020, s. 235.
- 15) Datování dle Hrubého (V. Hrubý, Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích v letech 1491–1548. Malířství a sochařství. Pardubice 2003, s. 140–141); Hrubý kamenickou značku nezmiňuje, zároveň však ve stejné kapitole *Portál ke schodišti do jižního křídla zámku v Pardubicích a fragmenty příbuzných portálů s reliéfy ornamentální a figurální výzdoby* představuje příbuznou reliéfní bustu ze zaniklého portálu před rokem 1540. Tam je zřetelná i kamenická značka, využívající rovněž motiv latinského kříže, zcela typologicky odlišná. Nelze proto zavrhnout úvahu, že vyhotovením architektonických dílů portálů a figurálních reliéfů byli pověřeni odlišní, specializovaní kameníci.

- 16) M. Procházková – P. Kroupa, Memoriální a farní kostel Nalezení sv. Kříže v Doubravniku. Architektura, in: K. Chamoníkola ed., Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. II. Brno, Brno 1999, s. 102.
- 17) Tamtéž.
- 18) Tato část stavby je kladena Petrem Kroupou do 30. let 16. století (P. Kroupa, Řádový a farní kostel sv. Kunhuty, komendy německých rytířů v Hostěradicích. Architektura, in: K. Chamoníkola ed., o. c. v pozn. 16, s. 107).
- 19) Ze svatojakubské brněnské huti měl pocházet i *werkmistr*, jenž je ztotožňován s kameníkem zanechavším svou monumentální značku na doubravnické kazatelně, na obou kostelích je údajně minimálně 9 shodných značek (M. Procházková – P. Kroupa, o. c. v pozn. 16, s. 102).
- 20) L. Hosák, Historický místopis země moravskoslezské. Praha 1938, s. 117.
- 21) A. Prokop, Die Margrafschaft Mähren in kunsthistorischer Beziehung. Grundzüge einer Kunstgeschichte dieses Landes mit besonderer Berücksichtigung der Baukunst. II. Band Das Zeitalter der gothischen Kunst. Wien 1904, s. 594; bývá též nazývána *Köpfermarter* a spojována bez komotáře s letopočtem 1472 (viz <https://de.wikipedia.org/wiki/Olbramovice>).
- 22) G. Wolny, Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert. III. Band: Znaimer Kreis. Brünn 1837, s. 345.
- 23) A. Prokop, o. c. v pozn. 21, s. 595.
- 24) Babice, indikátor MOR00361825, ČÚŽK.
- 25) Na čelní straně dřívku vlevo je (dle atributů) sv. Šimon (pila), vpravo sv. Barbora (věž), zezadu vlevo sv. Pavel, (torzo meče s kulo-vitou hlaví), z další postavy zůstalo jen neforemné torzo. Pod sochou sv. Šimona je vysekaný letopočet 1518. Jednu světlou lucernu lze označit jako sv. Kateřinu, druhá je pro určení opět příliš torzální.
- 26) Dle archivních pramenů NPÚ rozebral architekturu v roce 1951 sochař Antonín Zeithammer a uložil na faře. Důvodem pro rozebrání božích muk byla skutečnost, že „Baldachýn a část dřívku se starou trhlínou se sesula.“; MNV píše 12. března 1951, že „... boží muka se přelomila a spadla.“. Opravu pravděpodobně provedli restaurátoři Špaček a Řezník.
- 27) Profilace se zachovala na částech římsy, „skrojené“ úseky profilaci postrádají.
- 28) Sv. Ondřej, sv. Vavřinec, sv. Petr (?), sv. Pavel.
- 29) Boží muka Dyjákovice, Hrádek I, Olbramovice (Želovická b. m.), za hranicemi Bergau a Grossstelzendorf, obě u Hollabrunnu, Mödring, Pulkau (Großreipersdorf), Gaubitsch, vše Dolní Rakousy.
- 30) Kupř. kostel svatého Mikuláše a Václava v Pouzdřanech (okr. BV), dokončeném roku 1498/99, kostel sv. Petra a Pavla v Nových Hradech (okr. České Budějovice) po 1500; St. Martin im Mühlkreis v Horních Rakousích. S variací tohoto motivu se setkáváme na vrcholové stříšce opěráků severní strany presbytáře farního kostela sv. Mikuláše ve Znojme.
- 31) P. Zitzlsperger, Anton Pilgrams letzter Streich. Hinterlist und Selbstdarstellung eines Künstlers im Wiener Stephansdom, in: A. Tacke – D. Eichberger – B. U. Münch edd., „MATERIAL CULTURE“. Petersberg 2018, s. 221–245. K varhanní empoře a dílům připisovaným Antonu Pilgramovi nověji G. Endrůdi, Der Architekt Anton von Brünn genannt Pilgram und der Bildhauer Meister MT, in: A. Hubel – J. Rüf-fer – G. Endrůdi, Meister Ludwig – Peter Parler – Anton Pilgram. Architekt und Bildhauer? Zu einem Grundproblem der Mediävistik. Kompass Ostmitteleuropa. Kritische Beiträge zur Kulturgeschichte (3). Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag 2021, s. 211–298.
- 32) U nás na božích mukách ve Starovičkách (okr. Břeclav) a na římsách kazatelny kostela sv. Jana Křtitele v Kurdějově (okr. Břeclav) z roku 1522, dále též na dolnorakouských božích mukách v Eitzersthalu (u Tullner Straße), Bergau, Großstelzendorfu, též v Gaubitsch, tam v nezvyklé situaci na spodní hraně odsazené hlavice; v nejvíce hypertrofované podobě jako samostatný motiv navzájem propojené na pilíři v Altenburgu (areál kláštera); tento motiv nacházíme též na bohatě profilovaných konzolách kleneb kupř. ve štyrském Gröbmingu, farním kostele Nanebevzetí Panny Marie, dokládající právě spojení Admontské huti s Vidní (A. Schifter, Eine Gruppe spätgotischer Sakralbauten im Umfeld der Admonter Bauhütte. Dissertation. University of Vienna, Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät. Vienna 2010, s. 330) a v dolnorakouských Behambergu a Hollenburgu s výskytem kolem roku 1500 (po roce 1490 až po druhé desetiletí 16. století). Podobný princip se uplatnil na již zmíněném figurálním portále farního kostela v Boskovicích, kde v křížení profilů lomeného rámování bust vidíme zvyrazněné stejné útvary přibližného prů-řezu čtverce. Viz pozn. 12.
- 33) Z 12. století je známa z dekorace kostela sv. Martina v akvitánském Chadenacu, v prvních dvou desetiletích 16. století se uplatnili též na Kilianskirche v Heilbronn (viz K. Halbauer, Der Westturm der Heilbronner Kilianskirche. Beschreibung und kunstgeschichtliche Einordnung. Sonderdruck aus: C. Schrenk – P. Wanner edd., Heilbronnica 3, Beiträge zur Stadt- und Regionalgeschichte Quellen und Forschungen zur Geschichte der Stadt Heilbronn. 17 Jahrbuch für schwäbisch-fränkische Geschichte 35, Stadtarchiv Heilbronn 2006).
- 34) Spadají tedy do období, kdy tam od 80. let 15. století do roku 1513 působil stavitel Tenk, jedna z vedoucích postav Admontské huti, na nějž navázal Hans Schwettichauer, oba ze Štýrska (viz M. Birngruber, Das Bürgerspital und die Spitalskirche in Bad Leonfelden. Spätgo-tische Architektur im Brennpunkt von Bayern, Böhmen und Öster-reich. Diplomová práce, Universität Wien 2011, rkp., s. 82–83).
- 35) Z. Vácha, Poznámky k vybraným pozdně gotickým kamenným reli-éfům na jižní Moravě, Průzkumy památek, XXVIII, č. 1, 2021, s. 118.
- 36) Z. Vácha, Středověká drobná architektura na Moravě, Monumento-rum tutela 26, 2016, s. 72; na případnou další spojitost architek-tury městského kostela ve Steyeru z doby stavitele Wolfganga Tenka a moravským prostředím (baldachýny jižního portálu katedrály sv. Mořice v Olomouci) upozornila nedávno Sophie Morawitz (S. Mo-rawitz, Der Chor von St. Moritz in Olmütz (Olomouc) im Span-nungsfeld architekturgeschichtlicher Erfindungen des mitteleuro-päischen Spätmittelalters. Alte Beobachtungen und neue Erkennt-nisse, ARS 53, č. 2, 2020, s. 189–190).
- 37) Zde je motiv umístěn atypicky na bloku patky, stejné umístění na-cházíme i v Sedlešovicích.
- 38) Potom by blok se štítkem představoval zachovaný horní díl patky.
- 39) Dilenskou příbuznost lechovického exempláře k olbramovickým a odrovickým božím mukám vzhledem k mnoha formálním odliš-nostem nepředpokládáme.
- 40) Z. Vácha, o. c. v pozn. 36, s. 71.
- 41) Za pozdně gotická lze považovat boží muka na polní cestě mezi Val-ticemi a Katzelsdorfem (označovaná též Alte Ried- / Grenzmarterl), dnes kulturní památka (č. ÚSKP 105612). Ještě před prohlášením věci za KP (2015) byla tato architektura necitlivě, bez patřičného průzkumu a dokumentace obnovena (2007).
- 42) P. Czajkowski, Sběrka kresby, grafiky a fotografie na Státním zámku Lednice. Britanika & Liechtensteiniana. Brno: NPÚ 2016, s. 233, 236. Autorem fotografií je Franz Pateisky, v publikaci jsou datovány 4. čtvrtinou 19. století.
- 43) Z. Vácha, o. c. v pozn. 36, s. 75.
- 44) M. Markel, Dějiny Jaroslavice. [Rajhrad] 2006, s. 30–35.
- 45) Im Marke, hart an der Straße, steht eine steinerne Martersäule, mit, wenn ich nicht irre, der Jahreszahl 1506. (G. Wolny, Die Markgraf-schaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert. II. Abtheilung, Brünn Diöcese, II. Band. Brünn 1846, s. 149).
- 46) Další varianta s hlavami na obou koncích pilíře, dole a nahoře, je u nás však známá z Telče (okr. Jihlava), božích muk u Ulického ryb-níka. Vierköpffeiler je jako typ nejvíce rozšířen v dolnorakouské oblasti Weinviertel, jižně od Znojma podél řeky Pulkavy. Zde se rov-něž setkáváme se zavěšenými rostlinnými motivy na naznačené kružbové panelaci. Viz W. Berger, Vierköpfige Lichtstock-Schäfte im niederösterreichischen Weinviertel (Mit 27 Abbildungen und 1 Kar-te), Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, Neue Serie, Band XXV, Wien 1971, s. 153–168.
- 47) Sv. Petr, sv. Ondřej, sv. Pavel, sv. Jakub Větší.
- 48) Tato boží muka jsou pravděpodobně míněna v Uměleckých památ-kách Moravy a Slezska (... patrně z 1. pol. 17. stol. ve tvaru polygo-nálního kamenného pilíře s reliéfy světců...), viz B. Samek, Umělecké památky Moravy a Slezska 2 (J-N). Praha 1999, s. 32.
- 49) Podobné řešení vidíme kupř. na božích mukách typu Vierköpffeiler v dolnorakouském Großkadolz.
- 50) Poděkování za upozornění patří Mgr. Petru Holubovi (NPÚ, ÚOP v Brně).
- 51) Boží muka v Tasovicích, též zmíněný pranýř z Hrušovan nad Jevi-šovkou (obě okr. Znojmo).
- 52) J. Štěpán, Modřice v 16.–18. století, in: J. Mitáček – R. Procházka red., Modřice – dějiny města. Modřice 2017, s. 181–183.
- 53) A. Filip, Umělecké památky Modřic. Historická profánní architek-tura, in: J. Mitáček – R. Procházka red., o. c. v pozn. 52, s. 774.
- 54) J. Štěpán, Modřice v 16.–18. století: Modřický rybník, in: J. Mitáček – R. Procházka red., o. c. v pozn. 52, s. 240. 240–242.
- 55) <https://vilemwalter.cz/mapabrna/>
- 56) <https://ags.cuzk.cz/archiv/>
- 57) J. Mitáček – R. Procházka red., o. c. v pozn. 52.

- 58) U nás potom dále boží muka částečně (s figurální výzdobou) v Jaroslavicích (obě okr. Znojmo), v Dolních Rakousích (severně od Dunaje) Eibenwegmarterl u Mödringu / Hornu (1533), Eitzersthal, Göllersdorf jižně od Hollabrunnu, Obernallb, Pernersdorf a Gaubitsch (obě typ Vierköpffleier). Pokud bychom chtěli vymezit jejich výskyt svislicemi směřujícími ke dnešní hranici, šlo by asi o úsek mezi Bítovem a Hevlínem na naší straně. Některé jsou geograficky blíže Vídní než Eggenburgu.
- 59) Ani v jednom případě se nezachovala lucerna, jež by mohla napovědět při další snaze o zjištění stylových vazeb.
- 60) Z. Bláhová, Drobná pozdně gotická architektura na Moravě. Disertační práce na FFUJEP v Brně, 1980, rkp., s. 40, 64–65). Bláhová do eggenburského okruhu řadí boží muka v lokalitách Sedlešovice, Lechovice, Odrovce, Hevlín a obě boží muka z Olbramovic.
- 61) Později se hovořilo (místo o sedlešovickém okruhu) o eggenburském, resp. odvozené o drosendorfském či aspersdorfském okruhu (P. Čehovský, Pozdně gotická boží muka, pastoforia a poprsné krucht v Podyjí v první třetině 16. století, Památková péče na Moravě / Monumentorum Moraviae tutela 11, Brno 2006, s. 27–42), domnělé okruhy však nejsou naplněny skutečným obsahem.
- 62) E. Benesch a kol., Niederösterreich nördlich der Donau. Dehio Handbuch, Die Kustdenkmäler Österreichs. Wien 1990, s. 151; Zdenka Bláhová (Z. Bláhová, o. c. v pozn. 60, s. 52) i Petr Čehovský (P. Čehovský, Kamenné skulptury v Podyjí 1480–1550. Olomouc 2012, s. 116) označují lucernu jako pastoforium.
- 63) P. Kroupa, Farní kostel sv. Mikuláše ve Znojmě, Průzkumy památek III, č. 2, 1996, s. 89.
- 64) B. Gaspar, Das Steinmetzhandwerk in Eggenburg, in: Waldviertel – Denkmalpflege in Niederösterreich, St. Pölten 2004, s. 20.
- 65) Proto i tvrzení, že tento kámen může být považován za potvrzení eggenburské proveniencie děl (P. Čehovský, o. c. v pozn. 62, s. 40) je nutné odmítnout.
- 66) B. Gaspar, o. c. v pozn. 64, s. 20. V rozporu s Gasparem hovoří Madritschová s Toriserem o umělecky vysoce postavené výrobě v Eggenburgu. (R. Madritsch – A. Toriser, Herkunft, Aufbau und Bedeutung der Kleindenkmäler im nördlichen Niederösterreich, in: Denkmalpflege in Niederösterreich. Band 2. Kleindenkmäler. Nr. 7, 1987, s. 26).
- 67) B. Samek, Stavitelé a umělečtí řemeslníci ve Znojmě 1408–1621, Vlastivědný věstník moravský XXIII, 1971, s. 33.
- 68) P. Čehovský, o. c. v pozn. 62, s. 90.
- 69) Tamtéž, s. 28.
- 70) V roce 1521 jsou (v souvislosti s donací oltáře farního kostela) zmíněny v Eggenburgu 3 cechy (vinaři, hospodští, hrnčíři), jak konstatuje Hermann J. Maurer (H. J. Maurer, Waldviertel. Bonn 1985, s. 39); seznam cechu kameníků, mistrů a tovaryšů pro Eggenburg existuje až po roce 1684 (H. Hakala, Die Dreifaltigkeitssäule in Zwettl, Das Waldviertel, Zeitschrift für Heimatkunde und Heimatpflege, vereinigt mit „Waldviertler Heimat“, Folge 10/12, 1965, s. 124.)
- 71) B. Gaspar, o. c. v pozn. 64, s. 21.
- Za vstřícnou úpravu fotografií, zejména vložení do bloků a korekce snímků, děkuje autor panu Radimu Vrlovi z Horní Lhoty. Za laskavé pořízení snímku kamenické značky na zámku v Pardubicích patří dík panu Milanu Křištofovi z pardubického pracoviště NPÚ.

LITERATURA

- Benesch, E. a kol. 1990: Niederösterreich nördlich der Donau. Dehio Handbuch, Die Kustdenkmäler Österreichs. Wien.
- Berger, W. 1971: Vierköpfige Lichtstock-Schäfte im niederösterreichischen Weinviertel (Mit 27 Abbildungen und 1 Karte), Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, Neue Serie, Band XXV, Wien, s. 153–168.
- Birngruber, M. 2011: Das Bürgerspital und die Spitalskirche in Bad Leonfelden. Spätgotische Architektur im Brennpunkt von Bayern, Böhmen und Österreich. Diplomová práce, Universität Wien, rkp.
- Bláhová, Z. 1980: Drobná pozdně gotická architektura na Moravě. Disertační práce na FFUJEP v Brně, rkp.
- Bürger, S. 2020: Glossar zu den Quellen des Steinmetzhandwerks, in: Bürger, S. ed., Werkmeister im Konflikt. Quellen, Beiträge und ein Glossar zur Geschichte der sogenannten Bauhütten. Der Annaberger Hüttenstreit und andere Streitfälle im Bauwesen des 15. und frühen 16. Jahrhunderts als Spiegel bauorganisatorisch-rechtlicher Verhältnisse großer und kleiner Handwerksverbände der Steinmetzen. Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, s. 228–239.
- Czajkowski, P. 2016: Sbírká kresby, grafiky a fotografie na Státním zámku Lednice. Britanika & Liechtensteiniana. Brno: NPÚ.
- Čehovský, P. 2006: Pozdně gotická boží muka, pastoforia a poprsné krucht v Podyjí v první třetině 16. století. Památková péče na Moravě / Monumentorum Moraviae tutela 11, Brno, s. 27–42.
- Čehovský, P. 2012: Kamenné skulptury v Podyjí 1480–1550. Olomouc.
- Endrůdi, G. 2021: Der Architekt Anton von Brunn genannt Pilgram und der Bildhauer Meister MT, in: A. Hubel – J. Rüffer – G. Endrůdi, Meister Ludwig – Peter Parler – Anton Pilgram. Architekt und Bildhauer? Zu einem Grundproblem der Mediävistik. Kompass Ostmitteleuropa. Kritische Beiträge zur Kulturgeschichte (3). Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, s. 211–298.
- Filip, A. 2017: Umělecké památky Modřic. Historická profánní architektura, in: J. Mitáček – R. Procházka red., Modřice – dějiny města. Modřice, s. 771–777.
- Foltýn, D. ed. 2005: Encyklopedie moravských a slezských klášterů. Praha.
- Gaspar, B. 2004: Das Steinmetzhandwerk in Eggenburg, in: Waldviertel – Denkmalpflege in Niederösterreich, St. Pölten, s. 20–25.
- Hakala, H. 1965: Die Dreifaltigkeitssäule in Zwettl, Das Waldviertel, Zeitschrift für Heimatkunde und Heimatpflege, vereinigt mit „Waldviertler Heimat“, Folge 10/12, s. 120–125.
- Halbauer, K. 2006: Der Westturm der Heilbronner Kilianskirche. Beschreibung und kunstgeschichtliche Einordnung. Sonderdruck aus: C. Schrenk – P. Wanner edd., Heilbronnica 3, Beiträge zur Stadt- und Regionalgeschichte. Quellen und Forschungen zur Geschichte der Stadt Heilbronn. 17. Jahrbuch für schwäbisch-fränkische Geschichte 35, Stadtarchiv Heilbronn.
- Hosák, L. 1938: Historický místopis země moravskoslezské. Praha.
- Hosák, L. 2004: Historický místopis země moravskoslezské. Praha.
- Hrubý, V. 2003: Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích v letech 1491–1548. Malířství a sochařství. Pardubice.
- Kroupa, P. 1996: Farní kostel sv. Mikuláše ve Znojmě, Průzkumy památek III, č. 2, 1996, s. 73–100.
- Kroupa, P. 1999: Řádový a farní kostel sv. Kunhuty, komendy německých rytířů v Hostěradicích, in: K. Chamonikola ed., Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. II. Brno, s. 106–108.
- Kuča, K. 1997: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II (H-Kole). Praha.
- Madritsch, R. – Toriser, A. 1987: Herkunft, Aufbau und Bedeutung der Kleindenkmäler im nördlichen Niederösterreich, in: Denkmalpflege in Niederösterreich. Band 2. Kleindenkmäler. Nr. 7, Wien, s. 19–34.
- Mannlová Raková, H. 1989: Kulturní památka Most. Děkaný kostel a jeho stavitelé. Most.
- Markel, M. 2006: Dějiny Jaroslavic. [Rajhrad].
- Maurer, H. J. 1985: Waldviertel. Bonn.
- Mojon, L. 1960: Das Berner Münster. Die Kunstdenkmäler des Kantons Bern. Band IV. Die Kunstdenkmäler der Schweiz. Basel: Birkenhäuser Verlag.
- Morawitz, S. 2020: Der Chor von St. Moritz in Olmütz (Olomouc) im Spannungsfeld architekturgeschichtlicher Erfindungen des mitteleuropäischen Spätmittelalters. Alte Beobachtungen und neue Erkenntnisse, ARS 53, č. 2, s. 173–194.
- Procházková, M. – Kroupa, P. 1999: Memoriální a farní kostel Nalezení sv. Kříže v Doubravniku. Architektura, in: K. Chamonikola ed., Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. II. Brno, s. 102n.
- Prokop, A. 1904: Die Margravschaft Mähren in kunsthistorischer Beziehung. Grundzüge einer Kunstgeschichte dieses Landes mit besonderer Berücksichtigung der Baukunst. II. Band. Das Zeitalter der gotischen Kunst. Wien.
- Rulišek, H. 1971: Die Kirche der hl. Kunigunde in Hostěradice, in: Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university 19–20, F 14–15, Brno, s. 129–142.
- Samek, B. 1971: Stavitelé a umělečtí řemeslníci ve Znojmě 1408–1621, Vlastivědný věstník moravský XXIII, č. 1, s. 32–36.
- Samek, B. 1994: Umělecké památky Moravy a Slezska 1 (A-I). Praha.
- Samek, B. 1999: Umělecké památky Moravy a Slezska 2 (J-N). Praha.
- Samek, B. – Doléžal, K. edd. 2021: Umělecké památky Moravy a Slezska 3, sv. 2 (O-P). Praha.
- Schifter, A. 2010: Eine Gruppe spätgotischer Sakralbauten im Umfeld der Admonter Bauhütte. Dissertation. University of Vienna, Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät. Vienna, rkp.
- Šípek, Z. 1999: Hostěradice, 800 let od první písemné zmínky. Praha.
- Štěpán, J. 2017: Modřice v 16.–18. století, in: J. Mitáček – R. Procházka red., Modřice – dějiny města. Modřice, s. 181–260.
- Štěpán, J. 2017: Modřice v 16.–18. století: Modřický rybník, in: J. Mitá-

ček – R. Procházka red., Modřice – dějiny města. Modřice, s. 240–242.

Vácha, Z. 2015: Středověká boží muka a sloupy na jižní Moravě a jejich brněnské příklady. Gotická drobná architektura a její funkce, in: Archivum amicus historici est. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Hany Jordánkové. Archiv města Brna, s. 169–189.

Vácha, Z. 2016: Středověká drobná architektura na Moravě, Monumentum tutela / Ochraňa pamiatok 26, Bratislava, s. 59–76.

Vácha, Z. 2021: Poznámky k vybraným pozdně gotickým kamenným reliéfům na jižní Moravě, Průzkumy památek XXVIII, č. 1, s. 112–123.

Vermouzek, R. 1990: Znojemska cesta, západní větev, in: Jižní Morava 29, s. 19–39.

Wolny, G. 1837: Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert. III. Band: Znaimer Kreis. Brünn.

Wolny, G. 1846: Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert. II. Abtheilung, Brünn. Diöcese, II. Band. Brünn.

Zitzlsperger, P. 2018: Anton Pilgrams letzter Streich. Hinterlist und Selbstdarstellung eines Künstlers im Wiener Stephansdom, in: A. Tacke – D. Eichberger – B. U. Münch edd., „MATERIAL CULTURE“. Petersberg, s. 221–245.

INTERNETOVÉ ZDROJE

<https://npu.maps.arcgis.com/apps/MapTour/index.html?appid=9ddd31c688d44dc1877d1b87cba3997e>

T. Schmid, Waldhausen. Baugeschichte der Pfarrkirche Waldhausen im Strudengau, Oberösterreich. Anwendung interdisziplinärer Forschungsmethoden in der historischen Bauforschung. Technische Universität Wien Fakultät für Architektur und Raumplanung 2012 dostupné na: https://publik.tuwien.ac.at/files/PubDat_215802.pdf

<https://vilemwalter.cz/mapabrna/>

<https://ags.cuzk.cz/archiv/>

NACHTRÄGE ZU SPÄTGOTISCHEN MARTEIN SÜDMÄHRENS

Eines der landschaftscharakteristischen Zeichen Südmährens stellten im Spätmittelalter und in der Frühneuzeit die Martein dar, deren Beispiele sich bis heute in einer verhältnismäßig reichen Vertretung erhielten. Was die Typologie und überwiegende Materialwahl der Martein betrifft, handelte es sich im Fall Südmährens und besonders der Znaimer Region in jener Zeit um ein einheitliches Kulturgebiet mit Niederösterreich, was im ähnlichen Maß auch für weitere anliegende mährische Grenzgebiete gilt. Die Zahl der identifizierten Vertreter dieses Kleinarchitekturtypus wächst stets an, obwohl mitunter durch Neuerkenntnisse anhand der historischen Fotos von verschwundenen Denkmälern. Auf Grund der ausgewählten Beispiele dieser Kleinarchitektur (Hostěradice, Olbramovice, Jaroslavice, Valtice, Modřice [Hostěrlitz, Wolframitz, Joslowitz /Bez. Znojmo-Znaim/, Feldsberg /Bez. Břeclav-Lundenburg/, Mödritz /Bez. Brno-Land/ samt den bislang nicht Veröffentlichten führt man ihre typologische und formensprachliche Analyse zusammen mit Vergleichen durch, und zugleich werden Versuche zur Bestimmung ihrer Werkstattbindungen unternommen.

Dazu wird gleichzeitig auch die bekannte neuzeitliche Geschichte dieser Denkmäler verfolgt.

Der Ursprung der angeführten Kleinarchitekturen, bzw. der Werkstätten, die sie zu verfertigen pflegten, bleibt vorübergehend unbekannt. Weiterhin bleibt eine offene Frage, ob es sich um Werke der einheimischen oder österreichischen Steinmetze (der aus Wien, Eggenburg oder allgemein der an den Bauten in Niederösterreich teilnehmenden Handwerker), bzw. bei der Ausnutzung des Krinoidkalksteins aus Stránská skála bereits um die Brünnner Arbeiten handelt. Es ist jedoch kein Zweifel von Möglichkeiten der Steinmetzhütten der großen Kirchenbauunternehmen in Brno, Znojmo oder Hnanice, Hostěradice (Brünn, Znaim oder Gnadlersdorf, Hosterlitz) u. a. in der Zeit nach 1500 kleinere Aufträge vom Typ der Marterln oder Totenleuchten auszuführen. Die Bemühungen ein Werk aus dem gemein verwendeten sog. Muschelkalkstein niederösterreichischer Herkunft einem „Mährischen“ oder „Eggenburger“ Steinmetzen zuzuschreiben müssen ohne weiteres in der Zeit der großen Handwerkermobilität im Rahmen der kulturell eng verknüpften Regionen leer ausklingen.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Hostěradice (Hosterlitz, Bez. Znojmo [Znaim]), verschwundenes Marterl (NPÚ, ÚOP [Nationalinstitut für Denkmalspflege, Facharbeitsstätte] in Brno, Archiv).

Abb. 2: Hostěradice, Marterltorso in der Vorhalle der Pfarrkirche der hl. Kunigunde: a – Unterteil des Schaftes; b – Oberteil des Schaftes (Foto Autor).

Abb. 3: Hostěradice, Marterltorso in der Vorhalle der Pfarrkirche der hl. Kunigunde, Detail des Steinmetzzeichens am Schaftoberteil (Foto Autor).

Abb. 4a, b: Boskovice (Bez. Blansko), Pfarrkirche des hl. Jakob d. Gr., Schiff, Nordportal, Steinmetzzeichen (Foto Autor).

Abb. 5: Steinmetzzeichen: a – Schloss Pardubice; b – Znojmo, Slepíč trh [Znaim, Hühnerplatz] Nr. 2; c – Hostěradice, Pfarrkirche der hl. Kunigunde; d – Doubravnik (Bez. Brno-Land), Pfarrkirche der Auffindung d. hl. Kreuzes (Fotos: a – Milan Křištof, NPÚ, ÚOP in Pardubice, b, c, d – Autor).

Abb. 6: Olbramovice (Wolframitz, Bez. Znojmo), Marterl „Želovická (Klein-Seelowitzer)“ bei der Kirche (Foto Autor).

Abb. 7: Olbramovice, Marterl am Nordwestrand der Ortschaft (Foto Autor).

Abb. 8: Olbramovice, Marterln, Fotos aus dem Jahr 1896: a – „Želovická“; b – am Nordwestrand der Ortschaft (NPÚ, ÚOP in Brno, Archiv).

Abb. 9: Olbramovice, „Želovická“ Marterl vor der Translozierung zur Kirche, nicht datiert (Quelle: www.suedmaehren.eu/places/klein-seelowitz).

Abb. 10: Olbramovice, „Želovická“ Marterl nach Zerstörung, nicht datiert, wohl 1951 (NPÚ, ÚOP in Brno, Archiv).

Abb. 11: Marterlfüße: a – Olbramovice, das Marterl am Nordwestrand der Ortschaft; b – Odřovice (Bez. Brno-Land); c – Sedlešovice (Edelspitz, Bez. Znojmo – Foto Autor).

Abb. 12: Olbramovice, Marterln, Konsolen der Schaftfiguren: a – „Želovická“ bei der Kirche; b – am Nordwestrand der Ortschaft (Foto Autor).

Abb. 13a, b: Valtice (Feldsberg, Bez. Břeclav), Marterl (übernommen aus der Publikation des NPÚ: P. Czajkowski, Sbírka kresby, grafiky a fotografie na Státním zámku Lednice [Sammlung der Zeichnung, Grafik und Fotografie im Staatlichen Schloss Lednice]. Britanika & Liechtensteiniana. Brno 2016).

Abb. 14 a, b: Jaroslavice (Joslowitz, Bez. Znojmo), verschwundenes Marterl datiert, wohl 1920er–1930er Jahre (NPÚ, ÚOP in Brno, Archiv).

Abb. 15: Modřice (Mödrütz, Bez. Brno-Land), ein Marterlschaft unbekannter Herkunft im Quellgebiet beim Teich Primal (Foto Autor).

(Übersetzung J. Noll)